

Розділ: Психологія навчання

159.954–057.87

До проблеми розвитку творчого мислення в студентів

О.В. Милославська
daim@inbox.ru, srp_nua@ukr.net

Стаття присвячена тому, як визначають творчість, творчий процес, креативність та можливості її розвитку різні автори. В статті підкреслюється, що креативність та творче мислення багато в чому визначають успішність діяльності, практично, у всіх професійних сферах. Творчий процес розглянуто з точки зору психоаналітичного, гуманістичного та психометричного підходів у психологічній науці. В статті наведені приклади програм розвитку творчого мислення. Автор зазначає, також, необхідність використання в програмах для студентів усіх рівнів підготовки тренінгових технологій, кейсів, моделювання професійних ситуацій, що сприяють розвитку творчого мислення, здатності вирішувати завдання різного ступеню складності неординарними засобами.

Ключові слова: творчість, креативність, творче мислення, програми розвитку творчого мислення, студенти.

Статья посвящена тому, как определяют творчество, творческий процесс, креативность и возможности ее развития разные авторы. В статье подчеркивается, что креативность и творческое мышление во многом определяют успешность деятельности, практически, во всех профессиональных сферах. Творческий процесс рассмотрен с точки зрения психоаналитического, гуманистического и психометрического подходов в психологической науке. В статье приведены примеры программ развития творческого мышления. Автор отмечает, также, необходимость использования в программах для студентов всех уровней подготовки тренинговых технологий, кейсов, моделирования профессиональных ситуаций, которые способствуют развитию творческого мышления, способности решать задания разной степени сложности неординарными способами.

Ключевые слова: творчество, креативность, творческое мышление, программы развития творческого мышления, студенты.

The article is devoted to how to determine the creativity, the creative process, creativity and the possibility of its development by different authors. The article emphasizes that creativity and creative thinking largely determine the success of the activity in all professional areas practically. The creative process is considered from the point of view of the psychoanalytic, humanistic and psychometric approaches in psychological science. The article gives examples of programs for the development of creative thinking. The author also notes the need for using of training techniques, case studies, simulation of professional situations in programs for students of all levels that contribute to the development of creative thinking, the ability to solve tasks of varying difficulty in extraordinary ways.

Tags: creation, creativity, creative thinking, creative thinking development programs, students

Актуальність проблеми. Сучасне українське суспільство потребує не просто кваліфікованих кадрів, а фахівців, підготованих до життя й праці в умовах мінливих ринкових відносин. Студентський вік – це час формування особистості, час, коли відбуваються її якісні зміни. Завдання сучасного ВНЗ дати сьогоднішньому студенту не лише певну суму знань, але й можливість для творчого (у найширшому сенсі цього слова) самовизначення. Такі якості як критичне мислення, здатність і готовність до самовизначення, саморозкриття й самовдосконалення необхідні фахівцям у будь-якій галузі діяльності [3]. Поняття «творчість», «креативність», «творче мислення» все частіше використовуються в дискурсі педагогів, психологів, менеджерів, керівників організацій, маркетологів та інших фахівців найрізноманітніших напрямів і сфер професійної діяльності. Це обґрунтовує актуальність зробленого в статті теоретичного аналізу цих понять, оскільки очевидно, що суспільство усвідомлює, які можливості відкриваються внаслідок використання творчого потенціалу людини.

Специфіка розуміння креативності полягає в тому, що створення нових або вдосконалення існуючих форм, алгоритмів, схем, відповідних духу часу, і таких, що дозволяють вирішувати проблеми швидко і легко, стало невід'ємною й просто необхідною частиною нашого життя.

Креативність також необхідна людині в діяльності і спілкуванні, у повсякденному житті. По-перше, креативність багато в чому визначає успішність діяльності представників професій сфери «людина – людина», що пов'язано з низкою особливостей людини як «об'єкту» їх діяльності.

Кожна людина зберігає свою унікальність і неповторність через неможливість точного повторення її життєвого шляху. Таким чином, неможливо створити універсальну теорію особистості, що задовольняє всім вимогам; принципово недосяжною є успішна робота керівника, психолога, педагога, якщо в ній не враховуватимуться нюанси психічної організації конкретної людини.

Водночас, людина й групи людей можуть як свідомо, так і несвідомо спотворювати інформацію про самих себе, свої стани й результати діяльності. Суб'єкт, не здатний до розуміння справжнього стану справ, діятиме, спираючись на ілюзорні уявлення, такі, що не мають відношення до реальності. Формальна логіка, лінійні причинно-наслідкові міркування є не єдиними в реальному житті людини або групи, де присутнє також ірраціональне, одночасно діють складні системи мотивуючих обставин. На відміну від об'єктів матеріального світу, думки й поведінка людини одночасно детермінуються минулим досвідом, актуальною ситуацією й зображенням очікуваного й бажаного майбутнього. При цьому креативність виступає могутнім чинником розвитку особистості, що визначає її готовність змінюватися, відмовлятися від стереотипів. Але, мабуть, найголовніше, що спонукає людину бути креативною, – це мінливість сучасного світу.

Креативність допомагає знаходити оригінальні вирішення складних технічних, організаційних,

наукових проблем, створювати художні твори. Дуже важливо подолати закріпленій у буденній свідомості стереотип, згідно з яким творчість – це доля вченого, композитора, художника, професіонала вищої категорії. Креативність не має обмежень для своїх проявів, вона властива практично будь-якому виду діяльності. К. Роджерс зазначає: «Творчий характер мають ... дії дитини, яка винаходить зі своїми товаришами нову гру; Ейнштейна, який формулює теорію відносності; домогосподарки, яка створює новий соус для м'яса; молодого автора, який пише свій перший роман» [6, с. 412].

Мета статті – розглянути й проаналізувати, як визначають творчість, творчий процес, креативність і можливості її розвитку різні автори.

Аналіз публікацій. Зазначимо, що в більшості визначень творчості, незалежно від того, носять вони узагальнений (наприклад, Я. А. Пономарьов розглядає творчість як взаємодію, що веде до розвитку) або приватний характер, виразно виявляється орієнтація на процесуальну або продуктивну сторону творчості.

С. Л. Рубінштейн визначає творчість як діяльність, що створює «... щось нове, оригінальне, що притому входить не лише в історію розвитку самого творця, але в історію розвитку науки, мистецтва тощо» [5].

Подібну точку зору формулюють А. М. Матюшкін і Urban K. K., що визначають творчість як вихід за межі вже наявних знань, подолання, перекидання меж («boundary breaking») [2, 10]. На думку М. Г. Ярошевського, «творчість означає створення нового, під яким можуть матися на увазі як перетворення у свідомості й поведінці суб'єкта, так і породжувані ним, але й відчужувані від нього продукти» [7, с. 20].

Наведені визначення, що ілюструють спроби визначити творчість за її продуктом, містять деяке обмеження. Безперечно й очевидно, що сутність творчості виявляється у творчих продуктах: ідеях, поведінці, матеріальних об'єктах. Водночас описи результатів творчості, просуваючи нас до пізнання її сутності, не дають повного уявлення про цей феномен.

Розглянемо визначення творчості, що акцентують увагу на її процесуальному аспекті. Одне з найбільш глибоких визначень творчості належить В. М. Бехтереву. У книзі «Загальні основи рефлексології людини» він визначає творчість як створення чогось нового в ситуації, коли проблема-подразник спричиняє утворення домінанти, навколо якої концентрується необхідний для вирішення запас минулого досвіду [5].

К. Роджерс пише: «Я розумію під творчим процесом створення за допомогою дії нового продукту, що зростає, з одного боку, з унікальності індивіда, а з іншою – обумовлений матеріалом, подіями, людьми й обставинами життя». [6, с. 411].

В огляді Л. Аскофф і С. Вергара виділяються дві групи підходів до визначення сутності творчості: 1) підходи, орієнтовані на пошук джерел і 2) підходи, орієнтовані на процес.

У першу групу може бути включено принаймні три підходи:

1. Психодинамічний підхід стверджує, що творчість є результатом внутрішньоособистісних конфліктів. Творчий процес за своєю суттю – екстерналізація продуктів уявлення за допомогою взаємодії примітивних і більш зрілих типів мислення.

2. Гуманістична психологія вважає, що творчість виникає, коли відсутній внутрішньоособистісний конфлікт. Творчий процес є реалізацією природного творчого потенціалу в разі усунення внутрішніх бар'єрів і зовнішніх перешкод.

3. Психометристи, такі, як Гілфорд, вважають, що природний творчий потенціал індивіда визначений генетично й може бути вимірний стандартними тестами. Творчий процес є взаємодією двох протилежних типів мислення: дивергентного й конвергентного.

До групи підходів, орієнтованих на процес, можна віднести позицію асоціаністів, які вважають, що творчість людини є результатом його здатності знаходити віддалені асоціації в процесі пошуку вирішення проблеми. Гештальтпсихологія виходить із того, що творче мислення – це і не логічні, покрокові дії, і не розрізнені асоціації, а більш визначене реструктурування цілісної ситуації [5].

Якщо творчість розуміється як процес, що має певну специфіку й призводить до створення нового, то креативність розглядається як потенціал, внутрішній ресурс людини. Під креативністю розуміють здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення [8] або здатність виявляти нові способи вирішення проблем або нові способи вираження [6]. Сміт і Карлссон розглядають креативність з психодинамічної точки зору, визначаючи її як здатність приймати матеріал із підсвідомості у свідомість [5].

Виходячи з того, що носієм творчості є людина, а креативність – її невід'ємним атрибутом, Мокшанов і Хряцова визначають креативність як здатність людини до конструктивного, нестандартного мислення й поведінки, а також усвідомлення й розвитку свого досвіду [5].

Креативність виявляє себе різноманітно. Це – швидкість, гнучкість, точність, оригінальність мислення, багата уява, почуття гумору, ступінь деталізації зображення проблеми. Істотною умовою актуалізації цієї здатності є самовладання й впевненість у собі.

Значна частина виявів креативності належить до особливостей мислення. Один із перших експериментально обґрунтованих переліків особливостей мислення, що сприяють творчим досягненням, був запропонований Д. Гілфордом, який вважав за необхідне для творчості інтеграцію конвергентного (логічного, послідовного, лінійного) та дивергентного (цілісного, інтуїтивного, релятивного) мислення.

Зокрема, він виділяє як результат інтеграції обох вимірювань мислення такі його особливості:

1. побіжність як здатність генерувати максимальну кількість ідей;
2. гнучкість як здатність до породження широкого розмаїття ідей;
3. оригінальність як здатність генерувати нестандартні ідеї;
4. точність як здатність надавати завершеного вигляду продуктам мислення [8].

На специфіку взаємодії логіки й творчості звертає увагу Я. А. Пономарьов, відзначаючи, що «...за суттю справи будь-яке вирішення достовірно творчої проблеми завжди виходить за межі логіки. Проте

щойно це вирішення отримано, воно, звичайно, може за певних умов бути логічно осмислене. І якщо воно принципово нове, то неминухо має збагатити логіку. Евристичною логікою в строгому сенсі може бути названа та логіка, що постійно збагачується в результаті аналізу нових відкриттів. На підставі такої логіки ті завдання, які до цього були творчими, перестають бути такими, вони стають завданнями логічними. Це й створює одну з необхідних умов розвитку творчих можливостей. Спираючись на досягнення логіки, сфера творчості переміщується й знову опиняється за межами можливостей логіки» [4, с. 290].

Когнітивістські пояснювальні схеми, мабуть, найбільш поширені в психологічній літературі, що належить до проблем творчості. Водночас творча продуктивність визначається не лише якістю розумових операцій, але й особистісними характеристиками, особливостями навичок і умінь, що залучаються до креативного процесу на різних його етапах. Унаслідок усього цього, стає очевидною необхідністю пошук засобів, що дозволяють розвивати креативність – здатність, якою, нехай різною мірою, володіє кожна людина.

Очевидно, що необхідність створення програм для розвитку креативності є надзвичайно актуальною. Відомі різні підходи до побудови програм, що розвивають творчі здібності. Переважна більшість цих програм націлена на розвиток тих або інших складових креативності.

Найбільш традиційними є підходи, у яких творчі здібності прокидаються у процесі вирішення складних завдань, чому, зокрема, було присвячено експерименти М. Вертгаймера з розвитку продуктивного мислення в школярів.

Завершені програми розвитку творчого мислення було розроблено практично одночасно американськими дослідниками Торрансом Є. П. і Е. де Боно.

Провідною ідеєю, покладеною в основу методики Є. Торранса, стала ідея подолання зовні нав'язуваних обмежень і стандартів мислення. Основним методичним засобом розробленого їм тренінгу є завдання, анаграми та психогімнастичні вправи. Визнаючи тренувальність такого елемента творчої здатності як дивергентне мислення, Є. Торранс сформулював вимоги до прийомів, що дозволяють стимулювати неусвідомлювані компоненти творчого процесу.

Зокрема, він називає такі вимоги до прийомів стимулювання процесу інкубації:

1. Вони мають сприяти переходу зі звичайних станів свідомості в незвичайні, принаймні на короткі проміжки часу.

2. Вони мають володіти можливостями збуджувати взаємодію інтелектуальних, вольових і емоційних функцій.

3. Вони мають забезпечувати реалістичне зіткнення з проблемою, занурення в неї, емоційне залучення.

4. Вони мають забезпечувати зіткнення протилежних понять, образів, ідей.

Програма Е. де Боно також спрямована на розвиток творчого мислення. де Боно сформулював принципи розвитку креативного мислення:

- виділення необхідних і достатніх умов вирішення завдання;
- розвиток готовності відмовитися від минулого досвіду, одержаного під час вирішення подібних завдань;

- розвиток здатності бачити багатofункціональність речі;
- розвиток здатності до з'єднання протилежних ідей із різних галузей досвіду й використання отриманих асоціацій для вирішення проблеми;

- розвиток здатності до усвідомлення поляризуючої ідеї в даній галузі знання та звільнення від її впливу.

Де Боно запропонував також групу прийомів, застосування яких створює оптимальні умови для вертикального мислення. Ці прийоми дозволяють перетворити початкове зображення проблеми на більш деталізоване, зробити зрозумілішими її витoki й прогнозовані майбутні стани, структурувати наявну інформацію й встановлювати зв'язки доступних елементів ситуації з досвідом, який має у своєму розпорядженні індивідуальний і колективний суб'єкт вирішення проблеми. Варіант використання прийомів Де Боно наведено в одній із вправ цього каталогу [1].

Розвитку гнучкості мислення як чиннику креативної поведінки присвячено програму, розроблену Й. Шмідтом у 1981 р. у Лейпцигському університеті. У основі тренінгу лежать теоретичні уявлення про установку, що розроблялися Д. Н. Узнадзе. Ця оригінальна програма, так само як і згадувані вище підходи, має справу з когнітивними компонентами творчості [5].

Відомою є версія тренінгу креативності, де значну увагу приділено поведінковим проявам креативності й використано методичні засоби, що поєднують результати мислення з діями і враховують їх взаємний вплив. Це програма Наталі Роджерс [9].

У Харківському гуманітарному університеті «Народна українська академія» в рамках роботи наукової школи кафедри загальної та прикладної психології «Формування особистості в умовах соціальної трансформації» (ГР № 0112U000664) розроблено такі дисципліни, як «Тренінг психології спілкування», «Тренінг організації ведення переговорів», «Психологія ділового спілкування». У ході цих дисциплін особлива увага приділяється формуванню соціальних навичок і умінь, які сприяють подальшій конструктивній взаємодії. Це реалізується за допомогою впровадження в навчальний процес ділових і ролевих ігор, вирішення ситуативних завдань і кейсів. Варто зазначити, що це, у свою чергу, сприяє розвитку інноваційного мислення, формуванню нестандартних підходів до вирішення завдань і креативності в цілому.

Можна стверджувати, що допитливість, відкритість досвіду, прагнення до його множення є характерними рисами людей, які виявляють креативність у різних сферах діяльності. Особливо сензитивним для розвитку креативності в майбутній професійній діяльності є студентський вік. Таким чином, необхідно використовувати для підготовки фахівців на різних етапах професійного становлення (бакалаврів і магістрів) тренінгові технології, моделювання професійних ситуацій, проектні групові

завдання, які розвивають творче мислення і здатність вирішувати завдання різного рівня складності неординарними способами.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

- більшість дослідників творчості, як теоретиків, так і практиків, усвідомлюють нормативний, а не продуктивний характер формальної логіки щодо реального життя, її позачасовий характер;
- окреслено підходи до стимулювання й управління неусвідомлюваними детермінантами творчого процесу, деякі з яких операціоналізовано й утілено в практиці тренінгу;
- у розвитку креативності переважає компонентний підхід, провідна роль у якому належить розвитку характеристик дивергентного (вертикального) мислення.;
- існує актуальна необхідність у створенні програм розвитку творчого мислення й упровадження їх у навчальний процес для студентів усіх рівнів підготовки.

Таким чином, варто зазначити, що допитливість, відкритість будь-якому досвіду, прагнення до його примноження мають бути властиві людям, які виявляють креативність і неординарність у різних галузях діяльності. Знайомий нам світ відокремлений від світу невідомого дуже тонкою, майже умовною межею. Тому недивно, що подолати цю межу і більше того, робити це неодноразово, вдається тим, хто постійно розсовує ці межі, не визнає їх недоторканність. Перспективою подальшої роботи може стати дослідження особливостей різних індивідуально-психологічних характеристик, що впливають на розвиток креативності й творчого мислення.

Література

1. Де Боно Э. Шесть шляп мышления / Э. де Боно. – СПб.: Питер Паблишинг, 2005. – 256 с.
2. Матюшкин А. М. Одаренность и возраст. Развитие творческого потенциала одаренных детей / Под ред. А. М. Матюшкина. – М.; Воронеж, 2004.
3. Милославська О. В. До проблеми взаємозв'язку стилю саморегуляції поведінки та типів інноваційного мислення у студентів / Милославська О. В., К. Ю. Домбровська // Вісн. Нац. акад. оборони України : зб. наук. пр. – К., 2011. – № 3. – С. 101–105.
4. Пономарёв Я. А. Психология творения / Я. А. Пономарев. – В., 1999.
5. Психогимнастика в тренинге / под. ред. Н. Ю. Хрящевой. – СПб. : Речь, Институт Тренинга, 2006. – 256 с.
6. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс – М., 1994.
7. Ярошевский М. Г. Психология. / М. Г. Ярошевский. – М., 2002.
8. Guilford J.P. Way beyond the IQ. Creative Education Foundation / J. P. Guilford. – N. Y., 1977.
9. Rogers N. Creative Connection. Polo / N. – Rogers Alto Science & Behavior Books, Inc., 1993.
10. Urban, K. K., & Jellen, H. G. Test for Creative Thinking Drawing Production (TCT-DP). Lisse, N., 1996.

Literatura

1. De Bono E. Shest shljap myshlenija / E. de Bono. – SPb.: Pitjer Publishing, 2005. – 256 s.
2. Matjushkin A. M. Odarjonnostj i vozrast. Razvitie tvorcheskogo potentsiala odarjennyh detej / Pod red. A. M. Matjushkina. – M., Voronezh, 2004.
3. Miloslavskaja O. V. Do problemy vzajemovzjazku stulju samoregulazii povedinky ta tupiv innowatsionnogo myslennja u studentiv / O. V. Miloslavskaja, K. Y. Dombrovskaja // Wisn. Nats. akad. oboronu Ukrainy : zb. Nayk. pr. – K., 2011. – № 3. – S. 101–105.
4. Ponomarjov A. A. Psichologija tworenija / A. A. Ponomarjov.– W., 1999.
5. Psyhologimnastika v treninge / pod. red. N. Y. Chrxjastchevoj – SPb. : Rech, Institut Treninga, 2006. – 256 s.
6. Rodgers K. R. Wzgljad na psichoterapiju. Stanovlenije chelowecka / K. R. Rodgers.
7. Jaroschewskij M. G. Psichologija. / M. G. Jaroschewskij – M., 2002.
8. Guilford J.P. Way beyond the IQ. Creative Education Foundation / J. P. Guilford. – N. Y., 1977.
9. Rogers N. Creative Connection. Polo / N. – Rogers Alto Science & Behavior Books, Inc., 1993.
10. Urban, K. K., & Jellen, H. G. Test for Creative Thinking Drawing Production (TCT-DP). Lisse, N., 1996.